

Тетяна Гоціцька

Інститут народознавства НАН України, м. Львів, Україна

ОБРЯДОДІЇ В ПРОЦЕСІ СПОРУДЖЕННЯ ЖИТЛА (на основі польових матеріалів, зібраних на бойківсько-підгір'янському пограниччі)

У статті розглядається надзвичайно важлива частина духовної культури українців – будівельна обрядовість, яка донедавна мало привертала увагу дослідників. Досліджується будівельна обрядовість на пограниччі Бойківщини та Підгір'я. В ході дослідження автор доходить висновку, що зафіксовані обрядодії цілком вписуються в загальноукраїнську схему, хоч і містять певні цікаві локальні варіації.

Надзвичайно цікаву сторінку вірувань наших предків складає комплекс повір'їв, звичаїв та забобонів, пов'язаних зі спорудженням житла – будівельна обрядовість. Попри те, що цей пласт вірувань відрізняється значною стійкістю і функціонує і в наш час, щоправда, у дещо трансформованому вигляді, доволі довго він практично не привертав уваги дослідників. Так, будівельній обрядовості здебільшого присвячували окремі, поодинокі розвідки та статті доволі загального характеру [1], [2]. Певною мірою ситуація змінилася із виходом у світ монографії Альберта Байбуріна «Жилище в обрядах и представлениях восточных славян» [3], яка, попри певні недоліки, все ж дещо заповнила існуючі прогалини в дослідженні духовної культури східних слов'ян. У 90-х рр. ХХ ст. у вітчизняній науці спостерігаємо поживлення зацікавлення цією тематикою. Воно було ознаменовано насамперед появою ґрунтовних статей Романа Сілецького [4-10]. Проте і надалі продовжує існувати нагальна потреба фіксації та накопичення матеріалу з різних теренів України, що в майбутньому дасть змогу відповісти на багато запитань, що стоять перед ученими-народознавцями.

Метою даної статті є висвітлення обрядів, звичаїв та забобонів у процесі спорудження житла, які побутують на таких малодосліджених теренах, як пограниччя Бойківщини та Підгір'я, яке проходить (зі сходу на захід) по лінії: Ясень, Липовиця, Луги, Спас, Вигода, Витвиця, Болехів, Розгірче, Нижня і Верхня Стинави, Орів, Тустановичі, Опака, Підбуж, Недільна, Сушниця, Стара Сіль та Лопушня [11, с. 28] – і становить значний інтерес для етнографів. Джерельну основу пропонованого дослідження склали польові матеріали, зібрані автором під час індивідуальних польових виїздів, здійснених в 2005 – 2009 рр.; явища духовної культури фіксувались із застосуванням методики неструктурованого інтерв'ю, за єдиною програмою-запитальником.

Переходячи до предмета нашого дослідження, насамперед потрібно зазначити, що традиційні житла на Бойківщині та Підгір'ї зводили у зрубній, значно рідше – в каркасній та дильованій техніках, а в деяких безлісих місцевостях при виведенні стін використовували також глиновальки [12, с. 221]. Відповідно зафіксовано низку обрядодій, пов'язаних із зведенням конструкцій стін, вікон та дверей. Так підгір'яни вважали, що в зрубі хати повинна бути непарна кількість вінців. Під час зведення під поріг і вікна лили свячену воду – «від злого», закладали туди зілля, посвячене на Зелені свята, яке вважали «великою обороною від злого» [7, с. 61], також «коло вікон виверчували отвори і засипали їх зерном» [13] (на жаль, інформатор не зміг пояснити цю дію детальніше). Окрім того, одвірки та решту вертикальних дерев'яних деталей будівлі встановлювали лише «відземком» до землі – «так, як росло дерево». У давніх житлах на сінешніх од-

вірках вирізали дату будівництва і хрест [9, с. 61], часто їх різьбили і на сволюку – «грегарі», і трактували його як оберіг. Як на Підгір'ї, так і на Бойківщині, коли білили в хаті, сволок теж білили, а незабіленим залишали вирізьблений хрест і простір довкола [14]. Оберегами також оздоблювали вхідні двері, адже вони виконували роль кордону між «своїм», обжитим, домашнім простором, і «чужим», зовнішнім, ймовірно ворожим [17]. Так, на другий Святий Вечір, прийшовши з церкви, господар дому тістом чи крейдою малював на дверях апотропейний знак – хрест [16], на Рожнятівщині поруч з ним також писали актуальний рік [17], а на Сколівщині, поруч з хрестом, інколи фіксуємо зображення так званої «трійці» – знак, який складається з вертикальної поперечки, яка у верхній половині перетинається півколом, спрямованим кінцями догори [18].

Сволок («грагар» [19], «драгар» [20], «грегар» [21]) підтримував значну вагу при сипаній землею стелі («повали»), тому підбору деревини для нього приділяли особливу увагу. Для «грагара» в лісі вибирали так звану «співочу» сосну, щоб при ударі сокирою об стовбур йшов тонкий звук – «як на скрипку, бо вона без гудзів була» [10, с. 253]. Його клали на зруб «відземком» до «полудня», примовляючи при цьому: «Господи Боже, помагай, щоб комусь на голову не впало!» На нижній площині сволюка вирізали хрест або ж композицію із зірок, сонця, хреста і ріжка молодого місяця. Відповідно до польових матеріалів як з Підгір'я, так і з Бойківщини сонце зображали за допомогою так званого «шестицвітника» – симетричної квітки з шести пелюсток, вписаної в коло. Підгір'яни вважали, що ці символи наносили для того, «би Бог благословив хату», «щоби сонце в хаті світило». По встановленому на зрубі хати сволюку вже не можна було нічим грюкати. У давніх «халупах» кінець «грагара», який виходив у сіни, вирізали у формі східців, їх була непарна кількість, найчастіше три. «Відземок» сволюка повинен був за звичаєм виходити до дороги. Зі сволюком на Підгір'ї пов'язана низка прикмет. У Данила Лепкого, наприклад, знаходимо інформацію, що «коли затріщить сволок, то до місяця має хтось вмерти, а найпевніше це віщує смерть голови родини» [22, с. 150], [23, с. 131]. Крокви даху теж збивали так, щоб «відземки» були спрямовані до землі. Їх мала бути непарна кількість, «би в хаті біла доброта» [7, с. 61].

На крокви, найчастіше на першу пару, яку ставили «від сходу сонця» [7, с. 61], чіпляли будівельну «віху» [24], яка маркувала закінчення будівництва. Якщо у бойківських та підгір'янських селах, крім назви «віха», використовували ще назви: «букет» [25], [26], [27], «вінець» [28], [29], «май» [17], то на досліджуваному пограниччі всі опитані інформатори вживали тільки слово «віха». Її виготовляли з вершка молоді ялиці [30], смереки [31], гілки берези, липи чи городнього зілля [7, с. 61]. Часто прикрашали «рожею» з кольорового паперу і різнокольоровими стрічками з паперу – «стрічками», «стрончками» [19], [33], «політичками» [25]. Пізніше для цього почали використовувати скляні ялинкові прикраси і блискучий «дощик» [30]. До крокв «віху» прив'язували дротом, мотузкою, прибивати віху цвяхами не годилося: «неважно» – «такий закон» [7, с. 61]. Крім цього, тут-таки, як і в інших регіонах України [33, с. 550], залишали подарунки для майстра: у хустку зав'язували сорочку [34] з грошима в рукаві [35], пляшку горілки і закуску [36]. Одна із інформаторів засвідчила, що так почали робити пізніше, а за часів її дитинства на прикрашену ялинку чи смерічку вішали 2 – 3 метри домотканого полотна, яке майстри розділяли між собою [17]. Далі відбувалася гостина: «давали горівку» [35] – «на піднімання» [37, с. 90] і в цей день вже не працювали. В деяких місцевостях годилося, щоб «віха» з часом сама впала з хати, а в інших – накриваючи «халупу», її скидали з крокв і обов'язково спалювали [7, с. 62]. Майстрам після встановлення крокв із «віхою» подавали на гору на зруб горілку, якою вони частувалися і кропили цей символ завершення будівництва [37, с. 61]. Напинання «віхи» інформатори пояснюють як процедуру, що здійснювалася «для щастя» [25], «би щаслива хата була» [18], «аби було

весело» [38], а на Підгір'ї отримано пояснення – «аби ніхто не врік» [39]. Тобто ми бачимо потрактовування будівельної віхи як апотропею, подібну інформацію було записано, наприклад, на західному Поліссі, де інформатор конкретно пояснив, що її чіпляють: «від грому» [40]. Прикметно, що в народній свідомості дах загалом сприймався як кордон між домашнім, обжитим, «своїм» простором і «чужим», зовнішнім. Згідно з уявленнями через дах виходить душа померлого, тому при зтяжній агонії інколи розбирали частину накриття даху [41, с. 267]. На горищі часто локалізується домовик і тут, згідно з уявленнями, відбувалось «спілкування» з «іншим світом» [42, с. 21]. Тобто ми можемо припустити певний зв'язок між звичаєм напинання будівельної віхи та культом предків.

В даному контексті цікавим видається звичай залишати житло на певний час не добудованим. Потрібно згадати, що в досліджуваному регіоні, якщо в хаті хтось помер, то рік потому, білячи хату, один кут не забілюють: «би тоту душку з хати не виганяти» [43]. Таким чином, фіксуємо ще один мотив поховальної обрядовості. Підгір'яни вірили, що ще цілий рік стріха мала була пошита не до кінця, щоб у цей отвір вилітали їхні нещастя [44, с. 186]. Ймовірно, це пов'язано з намаганням паралізувати можливий «заклад» на чинсь бідую чи смерть [38, с. 91]. Цікаво, що такий звичай фіксується і в наш час. Зокрема є інформація про те, що ще в першій половині ХХ ст., коли у новій хаті обмазували глиною останній кут стелі над піччю, то майстер виголошував «казання»: «Щоб велося добре і не було нечистої сили!» [10, с. 254]. Деякі дослідники пов'язують мотив незавершеності з ідеєю підтримки порядку, стабільності, незнищеності і безперервності, синонімічно до ідеї продовження життя, вічності, безсмертя – всього, що забезпечує існування суспільства в теперішньому і забезпечуватиме в майбутньому [3, с. 93].

Після зведення конструкції даху, переважно силами власної родини, його перебивали. Наступним етапом було облаштування внутрішнього простору житла, зокрема мурування печі. Потрібно зазначити, що окрім того, що піч виконувала суто утилітарні функції обігріву житла та слугувала для приготування їжі, в традиційному світогляді вона займала важливе місце як вмістилище вогню, який віддавна шанували. Піч назагал мала особливий статус, оскільки, з одного боку, вогонь має важливу очисну функцію: через контакт з вогнищем відбувається приєднання ритуального «чужого»: до печі підносять новонародженого, до печі торкається невістка, вперше зайшовши до хати в новому статусі тощо. З іншого боку – це місце сприймалося й як «нечисте»: під піч, наприклад, баба-повитуха закопувала плаценту, тут міг локалізуватися домовик. На Поліссі, наприклад, при спорудженні печі зафіксовано побутування чергової будівельної жертви, коли під чотири кути клали копійки, сіль та зілля [6, с. 121]. В цьому випадку виникає питання про адресата цього жертвоприношення. Для зведення печі запрошували окремого майстра-пічника, який мав свої «секрети» цього ремесла. Стосовно обрядодій в процесі її зведення, то було зафіксовано цікаве свідчення про те, що майстер насипав зерно на місце майбутньої печі, як і при заснуванні будівлі, мотивуючи це: «би сі хліб родив. Би та хата тепла...» [45]. Можемо це трактувати як продовження серії «жертв», які приносились в процесі будівництва житла. На підтвердження цієї думки археологами зафіксовано принесення жертв безпосередньо коло хлібних печей [46, с. 77]. Піч була одним з найбільш міфологізованих та значимих предметів домашнього вжитку, і, ймовірно, більшість ритуалів, пов'язаних з її спорудженням, втрачено, тому весь знайдений матеріал заслуговує якнайпильнішої уваги з метою аналізу того, що вдалось віднайти, та реконструкції явищ духовної культури.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що в досліджуваному регіоні зафіксовано доволі повний комплекс обрядодій у процесі зведення житла: від зведення конструкцій стін та даху і до моменту входу в нове житло, які насичені елементами поховальної об-

рядовості. Даний комплекс цілком вписується в загальноукраїнську схему, хоч і містить певні надзвичайно цікаві локальні варіації (наприклад, дії при зведенні вікон чи жертва при будівництві печі тощо). Накопичення матеріалу подібного характеру повинно дати змогу реконструкції комплексу будівельної обрядовості та можливість відповісти на низку важливих питань, як-от про адресат жертвоприношень у процесі зведення житла, походження домовика; з'ясувати багато питань стосовно вірувань, пов'язаних із деревом тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гребінь І.Ф. Обряди, пов'язані з будівництвом сільського житла / І.Ф. Гребінь // Поділля: історико-етнографічне дослідження. – Київ, 1994. – С. 243-250.
2. Гошко Ю.Г. Звичаї та вірування, пов'язані із спорудженням житлових та господарських будівель / Ю.Г. Гошко, П.М. Федака // Народна архітектура українських Карпат XV – XX ст. – Київ : Наукова думка, 1987. – С. 237-243.
3. Байбурин А.К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян / Байбурин А.К. – Ленинград : Наука, 1983. – 190 с.
4. Сілецький Р. Традиційні ворожіння про місце для житла в українців / Р. Сілецький // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35-36. – С. 426-440.
5. Сілецький Р. Поминальні мотиви в будівельній обрядовості українців / Р. Сілецький // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 479-482.
6. Сілецький Р. Звичаї та обряди, пов'язані з будівництвом / Р. Сілецький // Полісся України : матеріали історико-етнографічного дослідження / [за ред. С. Павлюка]. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2003. – Вип. 3 : У межиріччі Ужа і Тетерева. 1996. – С. 95-124.
7. Сілецький Р. Звичаї та обряди, пов'язані з будівництвом хати на Старосамбірщині / Р. Сілецький // Старосамбірщина : альманах. – Львів, 2001. – С. 57-62.
8. Сілецький Р. Вибір будівельного матеріалу в українців (заборони, прикмети, звичаї, повір'я) / Р. Сілецький // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2003. – Вип. 37/1. – С. 525-541.
9. Сілецький Р. Майстер-будівельник у звичаях та повір'ях українців / Р. Сілецький // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2003. – Вип. 38. – С. 523-542.
10. Сілецький Р. Про збереження однієї етнокультурної традиції в галицькому селі (на прикладі будівельної обрядовості із с. Довпотів Калуського р-ну Івано-Франківської обл.) / Р. Сілецький // Народознавчі Зошити. – 2004. – № 1-2. – С. 250-254.
11. Гошко Ю. Етнографічні межі / Ю. Гошко // Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження. – Київ, 1983. – С. 25-28.
12. Радович Р. Традиційне сільське житло Підгір'я кін. XIX – поч. XX ст. / Р. Радович // Народознавчі зошити. – 1995. – № 4. – С. 221-225.
13. Записано 30.08.04 р., в с. Монастирець Стрийського р-ну Львівської обл., від Олексини Ірини Василівни, 1925 р. народж.
14. Зап. 04.08.09 р., в с. Орів Сколівського р-ну Львівської обл., від Романської Антоніни Миколаївни, 1929 р. народж.
15. Виноградова Л.Н. Дверь / Л.Н. Виноградова // Славянская мифология : энциклопедический словарь. – Москва : Международные отношения, 2002. – С. 126-128.
16. Зап. 13.07.08 р., в с. Ямельниця Сколівського р-ну Львівської обл., від Молодян Марії Іванівни, 1928 р. народж.
17. Зап. 10.08.09 р., в с. Спас Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл., від Горан Анни Дмитрівни, 1931 р. народж.
18. Зап. 14.07.08 р., в с. Корчин Сколівського р-ну Львівської обл., від Меленчук Марії Павлівни, 1937 р. народж.; Меленчук Назарії Григорівни, 1927 р. народж.
19. Зап. 10.08.09 р., в с. Лоп'янка Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл., від Кузьми Степана Івановича, 1924 р. народж.
20. Зап. 04.08.09 р., в с. Орів Сколівського р-ну Львівської обл., від Кушніра Михайла Семеновича, 1941 р. народж.; Романського Миколи Олексійовича, 1924 р. народж.
21. Зап. 04.08.09 р., в с. Орів Сколівського р-ну Львівської обл., від Якуба Василя Павловича, 1925 р. народж.
22. Лепкій Д. Про небощиків / Д. Лепкій // Зоря: письмо літературно-наукове для руских родинь. – Львів. – 1890. – № 13. – С. 150.
23. Лепкій Д. Домашне житте нашого народу въ деяких його вьрваняхъ // Зоря: письмо літературно-наукове для руских родинь. – Львів. – 1887. – № 8. – С. 131.
24. Зап. 10.08.09 р., в с. Лоп'янка Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл. від Кижми Михайла Михайловича, 1930 р. народж.

25. Зап. 26.08.04 р. в с. Грабовець Стрийського р-ну Львівської обл., від Когута Мирона Григоровича, 1932 р. народж.
26. Зап. 27.07.07 р., в с. Плоске Старосамбірського р-ну Львівської обл., від Гадзян Марти Іванівни, 1920 р. народж.
27. Зап. 10.07.07 р., в с. Морозовичі Старосамбірського р-ну Львівської обл., від Цюри Василя Степановича, 1924 р. народж.
28. Зап. 27.07.07 р., в с. Плоске Старосамбірського р-ну Львівської обл., від Цисик Марти Олексіївни, 1925 р. народж.
29. Зап. 04.07.07 р., в с. Ваньовичі Самбірського р-ну Львівської обл., від Бабірат Юлії Миколаївни, 1926 р. народж.; Бабірат Юліана Миколайовича, 1924 р. народж.
30. Зап. 10.07.08 р., в с. Підгородці Сколівського р-ну Львівської обл., від Шисак Антоніни Андріївни, 1921 р. народж.
31. Зап. 15.07.08 р., в с. Урич Сколівського р-ну Львівської обл., від Сенишин Юлії Федорівни, 1928 р. народж.
32. Зап. 14.07.08 р., в с. Підгородці Сколівського р-ну Львівської обл., від Джуфер Марії Євстахіївни, 1932 р. народж.
33. Никорак О. Традиційні тканини у звичаях і обрядах українців / О. Никорак // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2003. – Вип. 38. – С. 543-567.
34. Зап. 04.07.09 р., в с. Нижня Стинава Стрийського р-ну Львівської обл., від Яворів Стефанії Матвіївни, 1926 р. народж.
35. Зап. 04.07.09 р., в с. Нижня Стинава Стрийського р-ну Львівської обл., від Домчак Анни Степанівни, 1940 р. народж.
36. Зап. 13.07.08 р., в с. Ямельниця Сколівського р-ну Львівської обл., від Лях Катерини Іванівни, 1925 р. народж.
37. Шевченко Л. Звичаї, зв'язані з закладами будівлі / Л. Шевченко // Первісне громадянство і його пережитки на Україні. – Київ, 1926. – Вип. 1-2. – С. 87-95.
38. Зап. 28.08.04 р., в с. Коннохів Стрийського р-ну Львівської обл., від Найчук Марії Григорівни, 1934 р. народж.; Брик Розалії Дмитрівни, 1915 р. народж.
39. Зап. 15.07.05 р., в с. Дроздовичі Старосамбірського р-ну Львівської обл., від Романа Ярослава Івановича, 1935 р. народж.
40. Зап. 16.07.04 р., в с. Видерга Камінь-Каширського р-ну Волинської обл., від Гаталюка Петра Михайловича, 1934 р. народж.
41. Валенцова М.М. Крыша / М.М. Валенцова // Славянская мифология : энциклопедический словарь. – Москва : Международные отношения, 2002. – С. 267.
42. Никитина А.В. Русская демонология / Никитина А.В. – Санкт-Петербург : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2008. – 400 с.
43. Зап. 09.07.08 р., в с. Підгородці Сколівського р-ну Львівської обл., від Андрейків Зиновії Григорівни, 1924 р. народж.; Тимків Катерини Дмитрівни, 1931 р. народж.
44. Lubicz-Czerwiński I. Okolica zadniestrzka między Stryjem i Lomnicą: czyli opis ziemi, dawnych klęsk, lub odmian tej okolicy / Lubicz-Czerwiński I. – Lwów, 1811. – 281 s.
45. Зап. 15.07.08 р., в с. Урич Сколівського р-ну Львівської обл., від Ярош Івана Івановича, 1929 р. народж.
46. Русанова И.П. Языческие святилища древних славян / И.П. Русанова, Б.А. Тимошук. – Москва, 1993. – 117 с., с илл. и карт.

Татьяна Гошцицкая

Обряды при сооружении жилища (на основе полевых материалов, собранных на границе Бойкивщины и Подгорья)

В статье рассматривается важная часть духовной культуры украинцев – строительная обрядность, которая довольно мало исследовалась ранее. Исследуется строительная обрядность на границе Бойкивщины и Подгорья. Автор приходит к выводу, что зафиксированные обрядовые действия вполне вписываются в общеукраинский контекст, но имеют некоторые уникальные локальные вариации.

Tetiana Hoshchitska

Rituals in the Process of House-building (According to Field Materials, at the Boykivshina-Pidhirya Frontier)

Building rituals are the most important part of the spiritual culture of Ukrainians, but nearly unexplored. The aim of the article deals with the description of building rituals on such relatively unexplored areas as the Boykivshina and Pidhirya. During the research we've reached the conclusion that the rituals discovered are the part of the all-Ukrainian scheme, but also have some interesting local variants.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2010.